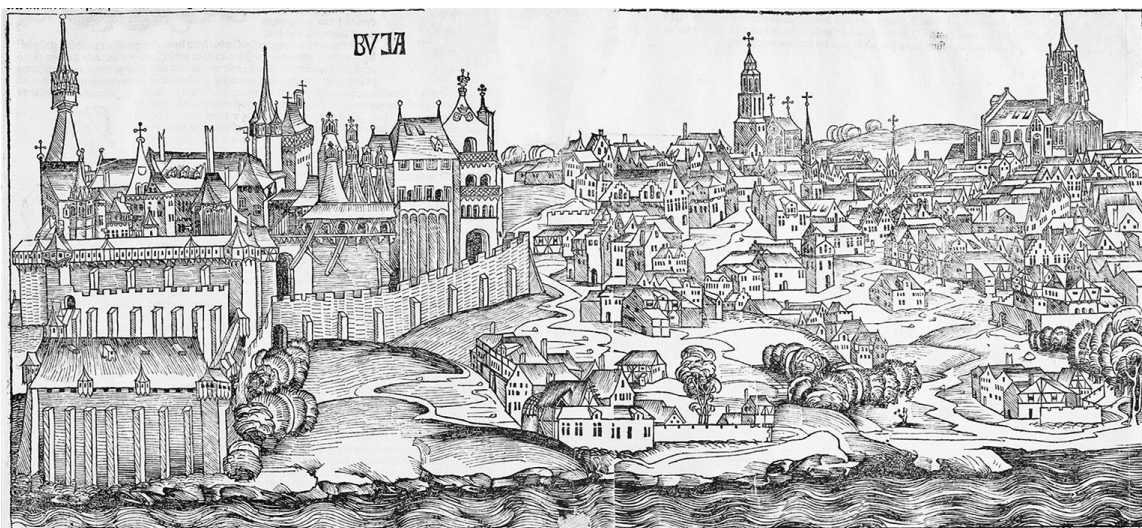
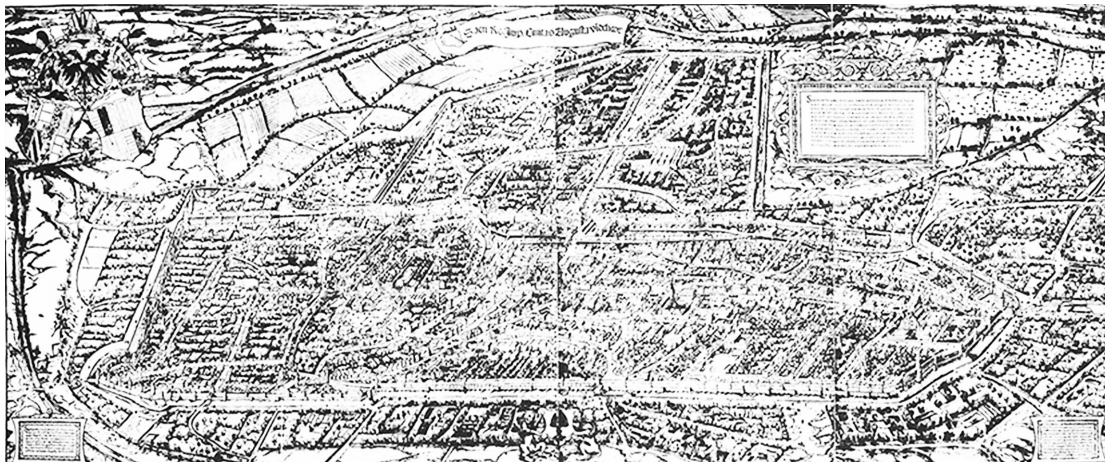

GÖDÖLLE MÁTYÁS
BUDA ÉS PEST
1541/42. ÉVI OSTROMAINAK ÁBRÁZOLÁSAI

Buda várának 1541. évi török elfoglalását a történészek ma a 16. századi magyar és Közép-Európai történelem egyik legjelentősebb sarokpontjának tartják. Az előző években megerősített és jól védhető vár 150 évre a török berendezkedés magyarországi központja lett. Azt, hogy ennek az eseménynek a történelmi jelentőségét már a kortársak is felismerték, a számos történelmi forrás és híradás mellett az is jól érzékelteti, hogy ez az alkalom nyújtott lehetőséget arra, hogy Buda legelső ismert ábrázolása után majd ötven évvel új és igen jelentős látképek készüljenek az ostromlott városról. Azonban az ábrázolások történelmi forrásként való vizsgálatánál épp olyan kritikai hozzáállás szükséges, mint az írott forrásoknál, mivel elsősorban nem dokumentációs céllal készültek. Ma már széleskörűen elfogadott, hogy nem szabad korabeli „fényképként” tekinteni a látképmetszeteket, még ha sokszor csábító is az írott forrásoknak való megfeleltethetőség. Ugyanakkor tényleg találhatunk rajtuk hiteles részleteket, a valós topográfiának megfelelő elrendezést, mivel a kor művészeinek ábrázolási metódusában jól megfér egymás mellett a valós és a fiktív elemek együttes szerepeltetése. Azt is szem előtt kell tartanunk, hogy szinte soha nem maradt ránk a metszetek előképéül használt, esetleg a helyszínen készített előrajz vagy vázlat, mi csak a kereskedelmi termékként,

1. Buda látképe a Schedel-krónikából, 1493

2. Augsburg látképe, Hans Weiditz, 1521

üzleti céllal készült könyvillusztrációt vagy röplapot ismerjük, amelyeknek megvannak a maguk műfaji sajátosságai.

Az 1541/42-es ostromképekhez kapcsolódóan röviden szólnunk kell Buda első, valamelyest hiteles ábrázolásáról, mivel széles körben ismert volt Nyugat-Európában és éppúgy Nürnbergben készült, mint 48 évvel későbbi utódai. Hartmann Schedel 1493-ban Nürnbergben kiadott Világkrónikájának¹ 138–139. oldalán jelnet meg Buda keleti nézetű, két dűcről nyomtatott, fametszetű látképe.² (1. kép) A Michael Wolgemut és Wilhelm Pleydenwurf műhelyében készült metszeten a Duna fölött látszik a budai várhegy a királyi palota déli végétől a Nagyboldogasszony templomig. A látkép a krónika azon kevés vedutája közé tartozik (32 a több mint százból), amelyek a valósághoz többé-kevésbé hűen mutatják be tárgyukat. A városképek többségénél teljesen fiktív ábrázolásokat használtak, nemegyszer ugyanazzal a fametszettel illusztrálva több város látképét is, mint például Mainz, Bologna és Lyon esetében, sőt még arra is van példa, hogy egy hitelesnek tartott látképet használtak fel egy másik város ábrázolásához is. Buda látképét – főleg a királyi palota tekintetében – sokan vizsgálták már a hitelesség szempontjából, próbáltak következtetéseket levonni az egykori épületek elhelyezkedésére és kialakítására.³ Általánosan megállapítható, hogy a fametszet előképeül szolgáló rajz 1470, a Nagyboldogasszony templom Mátyás-tornyának felépülése előtt készülhetett, és elrendezésében nagyjából hitelesen mutatja a palota épületeit, míg a polgárvárost sokkal elnagyoltabban, a templomok elhelyezésétől eltekintve, sematikusan ábrázolja, a városfalak nélkül. A palotaépületek részletformáinak vizsgálatához azonban érdemes

1. A kolofonok szerint 1493. július 12-én latin nyelven (*Registrum huius operis libri cronicarum...*) és még abban az évben Georg Alt fordításában december 23-án németül (*Register Des buchs der Croniken...*) is megjelent a kötet Anton Koberger kiadásában és nyomdájában. Fontosabb új irodalma: Rucker 1988; Füssel 2002; Posselt 2015. A krónika magyar vonatkozásairól lásd Soltész 1993.

2. Mérete 24,1×52,5 cm, összeillesztéstől függően (a kötet lapjai átlagosan 47×33 cm), felirata a bal oldali dűcön felül jobbra: „BVDA”. Rózsa 1999: kat. 118, Tóth 2006b.

3. A sokszor túlzónak vagy hipotetikusnak tűnő eredmények kritikája itt nem lehet feladatunk. Lásd például Lux 1920, Balogh 1952, Feuer-Tóth 1982, Magyar 2005, Tóth 2006a

szem előtt tartani Papp Szilárd észrevételeit, aki a Krónika látképeit összevetette a rajtuk ábrázolt, és ma is fennálló korabeli épületekkel (Münster, Köln, Erfurt) és ebből az derült ki, hogy a legtöbb esetben egy épületen belül is keverednek a valós és fiktív építészeti elemek, felcserélődnek homlokzatok és befejezettnek mutatnak csak jóval később elkészült épületrészeket.⁴ A Krónika Nürnberg-ábrázolásán – aminél a városban élő, helyi alkotóknak az autopszia lehetősége is fennállt –, számos részlet eltér a valóságtól, a Frauenkirchét például meg sem jelenítették a metszeten. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a Schedel Krónika fametszetein – még a hitelesnek tartottakon is – sokkal inkább keverednek a valós és ideálképi ábrázolások és nagyban befolyásolta őket az illusztrációs gyakorlat saját logikája, így az összképi hatás, a könyv formátumához való igazodás vagy a tér kitöltése. Ezért az illusztrációk célja inkább a „város” sűrített ideálképének bemutatása – amihez egyes esetekben felhasználtak valós elemeket is – mint a hiteles látvány dokumentálása volt.

A 16. század 20-as, 30-as éveiben jelennek meg Nyugat-Európában a több dűcről nyomott, nagyméretű, fametszetes város- és ostromképek. Ezek kialakulásának előfeltétele volt a pontosabb helyszínrajzok készítése, amelyek alapján a művészek egy ideális nézőpontból, „madártávlatosítva” (Planvedute) alkották meg a látképet.⁵ Ez azt jelentette, hogy amennyiben nem volt a város közelében megfelelő nézőpontként alkalmas hegy, akkor egy olyan ideális, a felszínhez képest jóval megemelt pontból ábrázolták a várost, ahonnan az emberi szem azt még nem láthatta. Erre jó példa Augsburg 1521-es látképe, amelyet az aranyműves Georg Seld rajza alapján Hans Weiditz metszett fába.⁶ (2. kép) Egy másik módszert, az inkább oldalnézeti látképet választotta Anton Woensam Köln városának 1531-ben készített monumentális vedutájához.⁷ (3. kép)

A városlátképekhez képest a korszak ostromképei kevésbé valószerűek, mivel ezeken az esemény jelentőségének bemutatása az elsődleges, amihez a városkép és a tájháttér a lokalizálhatóságot teszi lehetővé.⁸ A képi ábrázoláson a hosszabb ideig tartó történeti eseménysort egy jelenetben lehet csak bemutatni, ezért a rajzolók vagy a legfontosabb momentumot emelik ki, vagy több, időben eltérő jelenetet fűznek össze egy kompozícióba. A szemben álló seregek, csapattestek érzékeltetése mellett a metszetenek helyet kapnak a tábori katonaelet zsánerszerű ábrázolásai is. Egy másik jelentős eltérés a látképekhez képest, hogy az ostromképeknek az aktualitása a fontos. A megerősödött városi polgár és kereskedőréteg megnövekedett hírigényét kielégítő kiadók igyekeztek gyorsan reagálni a történésekre, így kevesebb idő állt rendelkezésre az ábrázolás elkészítésére. A korai röplapokon még általános volt a teljesen fiktív látképek használata a szöveges rész illusztrálására, illetve a kiadói gyakorlatot is mutatja, hogy egy metszetet időnként több különböző röplapon is felhasználtak.

Bécs 1529. évi török ostroma oly nagy jelentőségű esemény volt, hogy több ostromképet is ihletett.⁹ Hans Sebald Beham különleges fametszete a Stephansdom

4. Papp 2005: 16–17.

5. Rózsa 1963: 9–10.

6. A nyolc dűcről, két sorban nyomott, színezett metszet mérete: 80×191,5 cm, Augsburg, Städtische Kunstsammlungen.

7. Kilenc dűcről nyomott fametszet, 69,2×352,6 cm, Berlin, Kupferstichkabinett.

8. A csataképekről általában lásd Rózsa 1987: 12–13.

9. Kat. Wien 1979: Kat. 147–150.

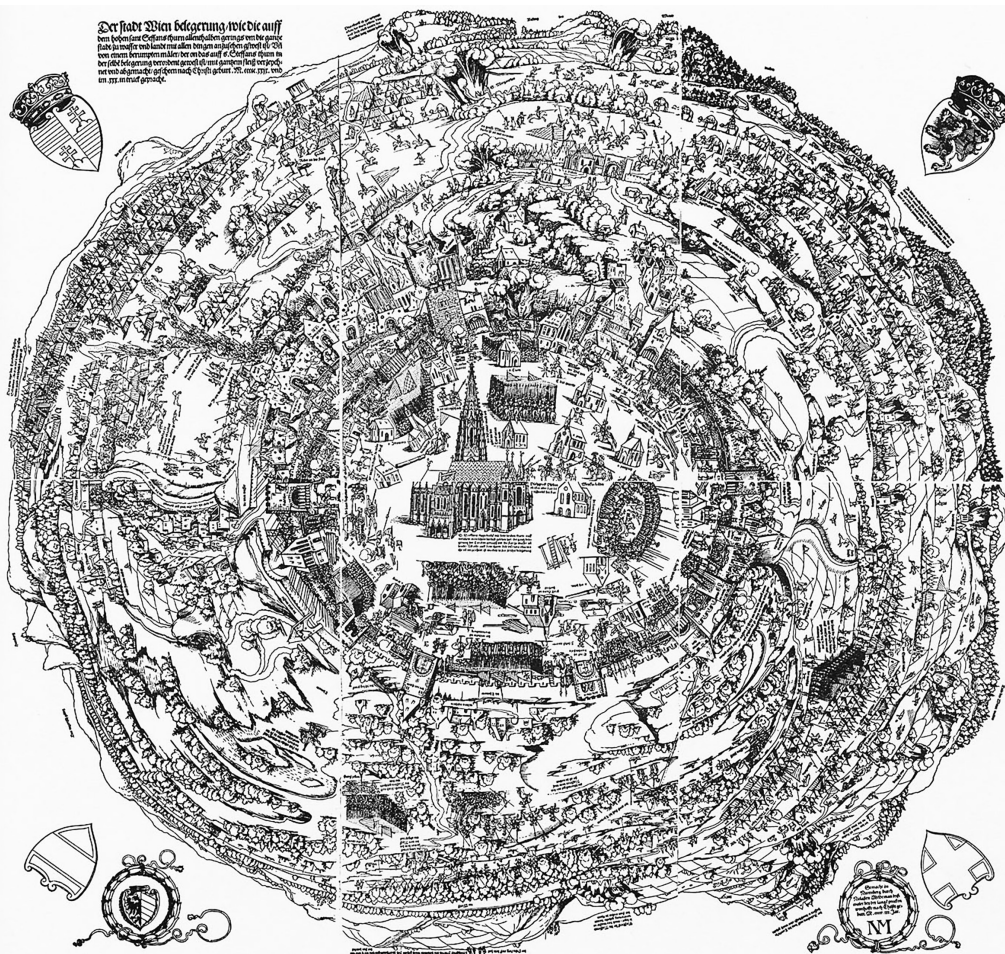
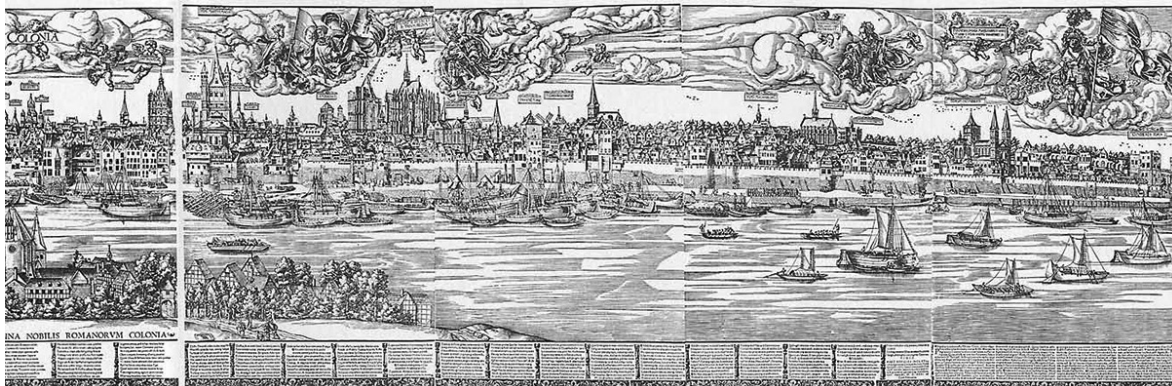
3a, 3b. Köln látképe, és részlete. Anton Woensam, 1531

tornyából ábrázolja felülről, 360 fokal körpanorámában az ostromlott várost és az azt körbevevő seregeket.¹⁰ (4. kép) A szabályos kör alaprajzú város közepén az északi oldalnézetből ábrázolt Stephansdomon kívül a többi épület meglehetősen sematikus és az ostromló csapatok elhelyezése sem mutat egyedi stratégiát.¹¹ A bécsi ostrom másik ábrázolását Erhard Schön fametszetes röplapjáról ismerjük, amely nürnbergi mesterdalnok, Hans Sachs versének illusztrációjaként jelent meg Hans Guldenmund kiadásában.¹² (5. kép) A röplap eredeti, Sachs versével ellátott formáját nem ismerjük, feliratok nélküli, „avant la lettre” példányából is csak kettő ismert. Ennek az is oka lehet, hogy a nagyméretű önálló fametszetek sokkal sérülékenyebbek, és kevésbé éltek túl az évszázadokat, mint a könyvillusztrációk. A nürnbergi városi tanács a Meldemann-féle,

10. Hat dűcrről nyomott, színezett fametszet, 81,2×85,6 cm, Niklas Meldemann kiadása Nürnberg, 1530, Wien Museum, Kaiser Ferdinand 2003: Kat. V.14.

11. Érdekes összevetni a metszetet Sebald Beham öccsének Barthel Behamnek a lavírozott tusrajzával, amely a török tábor felől, madártávlatban ábrázolja Bécs ostromát és a fő hangsúlyt a török tábori élet bemutatására koncentrálja. Wien Museum, Kaiser Ferdinand 2003: Kat. V. 17.

12. *Hans Sachs: Historia der Türkischen Bälegerung der statt Wien...*, Nürnberg, Hans Guldenmund, 1529, négy dűcrről nyomott fametszet, 54,8×77,1 cm, Wien Museum, Röttinger 1925: No. 241, Kaiser Ferdinand 2005: Kat. V. 16.

4. Bécs 1529. évi török ostroma, Hans Sebald Beham, 1530

fent említett röplap kiadása védelmében megtiltotta Guldenmundnak saját, konkurens röplapja terjesztését.¹³ Az ábrázolás csak elnagyoltan mutatja a Duna-sziget melletti, hegyekkel körülvett Bécs városát, és csak a kiemelkedő Minorita-templom és a Stephansdom épülete azonosítható, s arányaiban a török sátrak jelentősebbek, mint a bécsi épületek. Öt évvel a bécsi ostromkép után, a münsteri anabaptisták uralmának megdöntésekor Schön fametszeten ábrázolta Münster ostromát.¹⁴ (6. kép) A kép kompozíciója szinte teljesen azonos a bécsi ostromképpel, ugyanúgy a középpontban látjuk a szinte teljesen kör alakú várost, amit körülvesznek az ostromló csapatok. A két ostromkép összevetése jól mutatja, hogy általában mennyire sematikus volt a röplapokon szereplő ostromok ábrázolása.

Végül említsük meg a budai ostromképekkel egy időben készült, Wolfenbüttel 1542. évi ostromát bemutató röplapot, amelyet az ifjabb Lucas Cranach készített.¹⁵ (7. kép) Stílusában és belső magyarázó feliratainak elrendezésében igen közel áll az alább tárgyalandó 1541/42-es pest-budai ostromképekhez.

A Buda és Pest birtoklásáért folyó 1541/42. évi hadjáratok idejéből három

5. Bécs 1529. évi török ostroma, Erhard Schön, 1529

13. *Kelényi 1932*: 11; *L' Empire du sultan 2015*: Kat. 11. (Robert Born)

14. Két dűcről nyomott fametszet, 34,4×56,1 cm, Berlin, Kupferstichkabinet

15. Nyolc dűcről nyomott fametszet, 74,×108,9 cm, Rijksmuseum; A stockholmi National Gallery példányán megvan a metszet alatt a tíz hasábos vers is.

8. Jagelló Anna képmása, Erhard Schön, 1519

9. Habsburg Mária képmása,
Erhard Schön, 1519

egykorú metszetes ábrázolást ismerünk az ostromokról. Egyet Buda 1541-es Roggendorf általi sikertelen ostromáról, kettőt pedig a következő évből, amikor az egyesült keresztény sereg megpróbálta visszafoglalni Pestet a töröktől. A Buda várának 1541-es ostromáról tudósító metszet alkotója a nürnbergi fametsző, Erhard Schön (1491 körül – 1542) volt.¹⁶ Az 1491 körül született művész tanulmányairól nem sokat tudunk, de stílusa alapján valószínűleg megfordult Albrecht Dürer műhelyében, egyes feltételezések szerint lakott is a művész házában. Korai művein Düreren túl még Hans Springinklee hatása érzékelhető, akivel együtt dolgozott egyik legkorábbi könyvillusztrációs munkáján, az 1516-os kiadású *Hortus Animae*-én. Dürer 1528. évi halála után Schön lett a legtermékenyebb nürnbergi fametszővé, aki a művészfejedelemtől eltérően főleg a köznép számára alkotott, s így kevésbé nyerte el kifinomult műértők kegyét. 1542-ig tartó munkássága során 116 könyvbe kb. 1200 illusztrációt alkotott és majd kétszáz önállóan megjelent egyleveles röplapábrázolást is készített.¹⁷ Az utóbbiak közül több mint hatvan darabon a nürnbergi cipészből lett mesterdalnok, Hans Sachs verseit illusztrálta, illetve egészítette ki fametszeteivel. Mivel 1525 után Nürnberg evangélikussá lett, ezek zöme a protestáns eszméktől vezérelt antikatólikus gúnyirat, de megtalálhatóak közöttük az általános emberi butaságot kifigurázó röplapok éppúgy, mint a történeti vonatkozású eseményekről való híradások. Főleg Bécs 1529-es ostroma után lettek népszerűek a törökökről szóló röplapok (*Türkenzeitung*), amelyekben keveredtek a valós hírek az orientalizáló egzotikum zsánereivel.¹⁸

16. Munkásságáról máig a legalapvetőbb *Röttinger 1925*, összefoglalóan *Chipps 1983*: 162. sk.

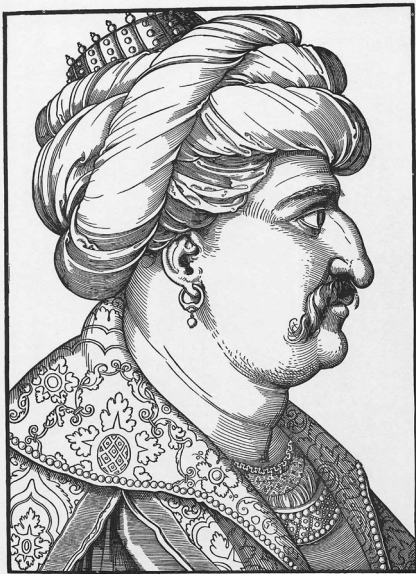
17. *Geisberg–Strauss 1974*: No. 1119–1315.

18. Lásd például Schön és Sachs magyar vonatkozású röplapját egy a mohácsi csata után török fogságba

színüleg a váradi béke után, Szapolyai és Jagelló Izabella házassága idején készült, 1539 körül. Az egyénített fiziognómiával rendelkező arckép előképe talán a diplomáciai eseményként is számottevő eljegyzés során készült mátkaportré²⁵ lehetett, amelyet a jövődöbéli férjről küldtek a menyasszony dinasztiájának.

Schön török témájú történeti eseményt bemutató röplapjai között is van magyar vonatkozású példány. Szulejmán 1532-es Bécs elleni hadjárata Kőszeg váránál megakadt, s ezzel elmúlt a veszély az osztrák főváros fölül. Hans Sachs elbeszélő költeménye megkönnyebbülve mutatta be a Kőszeg alól elvonuló szultáni sereget. A vers illusztrálására készült Schön metszete, amelynek egyetlen egykorú, a verset nem tartalmazó levonatót ismerjük.²⁶ (14. kép) Az ábrázolás előterében a díszes szultáni menet sorakozik fel, ennek részletező bemutatása áll a fókuszban, míg Kőszeg ostromának sematikus képét a háttérben, fölül láthatjuk. Szerencsés módon fennmaradt Schön barna tinta rajza a szultáni kocsi részletéről, amely az egyetlen ismert előrajz a művész fametszetes oeuvréjéhez.²⁷ (15–16. kép)

Az 1541. évben I. Ferdinánd sereget küldött Wilhelm von Roggendorf generális vezetésével a Szapolyai János özvegye, Jagelló Izabella és egy éves fiának gyámja,

12. I. Szulejmán képmása,
Erhard Schön, 1532

Fráter György által birtokolt Buda várának bevételére.²⁸ A májustól augusztus végéig, Buda török megszállásáig tartó hadi események nagy érdeklődést váltottak ki a Német-Római Birodalom területén, számos röpirat és humanista írás született a történekről.²⁹ Az ostromról az Erhard Schön–Hans Sachs alkotópáros is készített egy röplapot, mely Stefan Hamer kiadásában jelent meg Nürnbergben. Az „Ein ware Contrafactur oder verzeychnus der Koeniglichen Stat Ofen in Vngern jr belegerung sampt dem vnglvckhafftigen Scharmuetzel des pluturstigen Tuercken mit dem Koeniglichen heerleger im September des 1541. jars.” című egyleveles nyomtatványon fölül Schön öt dúcrol nyomott fametszete szerepel, míg alatta Sachs 15 hasábos, 8 soros versszakokból álló költeménye olvasható.³⁰ A röplap egyetlen egykorú, erősen színezett levonatót a bécsi Albertina gyűjteménye

25. A műfaj 16–17. századi hazai példáiról lásd *Buzási 2001*.

26. Felirata: „Ein Klag zu Gott, uber die grausamliche manigfaltigen wütereuy, deß Blutdirstigen Türcken umb gnedige hilff“, három dúcrol nyomott fametszet, 25,1 × 114,3 cm, British Museum, *Röttinger 1925*, No. 245. Első magyarországi közlése *Borbély 1933*.

27. 23,6 × 37 cm, Getty Museum, *Stewart 1988*: 235, pl. 12.

28. Az ostrom máig legrészletesebb leírása *Veress 1901*: 138–186.

29. Rövid összefoglalásuk *Bessenyei 1986*.

30. A címben szereplő szeptemberi dátum nyilvánvalóan tévedés, mivel az alatta lévő versben is említve van az helyes augusztus 20-ai nap. *Röttinger 1925*, No. 253, *Kelényi 1932*: 12–19, *Alchin 2015*.

örzi³¹ (17. kép), de mivel az eredeti fadúcok Hans Derschau gyűjteményéből 1817-ben porosz királyi tulajdonba, majd a berlini Kupferstichkabinetbe (Staatliche Museen zu Berlin) kerültek, még a 19. században készültek róluk új, az alatta levő verset már nem tartalmazó levonatok.³² (18. kép) A röplapnak létezett egy eltérő című, csak leírásból ismert variánsa, amelyet hat dúcra nyomtak és a konkurens nürnbergi kiadó, Niclas Meldemann jelentette meg.³³

Schön fametszetén a budai vár ostromát látjuk nyugati nézetből, az akkori Madárhegy, a mai Naphegy felől.³⁴ Fönt, közepén, koronás, négyelt pajzsban megjelenő magyar címer van, alatta, tőle bal felé a hosszan elnyúló teljes várhegy látszik. (19. kép) A bástyákkal erősített, lőrésekkel tagolt pártázatos várfal³⁵ mögött a házak rendszertelen tömegéből emelkednek ki a topográfiailag hiteles helyen ábrázolt és feliratokkal azonosított templomok.³⁶ Északról délre: a Mária Magdolna templom (Maria Madalena), a Szent Miklós domonkos kolostor (S. Niclas prediger Closter), Nagyboldogasszony templom (Unser Frauen), a Szent Zsigmond prépostság (S. Sigmund) és a ferencesek Szent János

13. Szapolyai János képmása,
Erhard Schön, 1539 körül

31. 46,4 × 147,6 cm, „Steffan Homer zu Nurenberg”, Inv. Nr.: DG 1950/401., *Róza* 1999, Kat. 1. Az Albertina példányáról 1870 körül a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága színezett másolatot készítettet Bicsérdy János miniatúrafestővel, amely példányt nem sikerült fellelni. A Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága rajz és fénykép lajstroma. *Archaeologiai Értesítő* 1878: 193–196; *Wehli* 2005: 368.

32. A fadúcok csak kis mértékben sérültek, ill. koptak meg, így csak néhány, a képen levő felirat változott meg az eredetihez képest. Új levonatok: Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz: T.9129 és 209/1939. Legutóbbi méltatásuk *Tóth* 2006c. *Alchin* 2015: 32 feltételezi, hogy eredetileg is több változat készülhetett a dúcokból és az Albertina példánya nem a berlini megmaradt dúcokról nyomódott. Amennyire felvételek alapján meg lehet állapítani a bécsi példányról, a kopásoktól eltekintve feltehetőleg a berlini dúcokról nyomták azt is.

33. A lapnak fényképfelvétele sem ismert, *Kelényi* 1925: 12.

34. A 16. század eleji budai topográfia rekonstrukcióját lásd *Végh* 2015: A.3.3 térkép

35. A képen már a budai védművek Szapolyai János és Fráter György alatti megerősítései látszanak. *Végh* 1997: 297–299.

36. A polgárváros templomait lásd *Végh* 2006, 61–70.

15. A szultán hordszéke Schön fametszetén, 1532

kolostora (S. Johannes Parfuser Closter). A polgárvárost beépítetlen előudvar választja el a királyi palota tömbjétől, amelynek falaihoz nyugat felől csatlakoznak a négyszögletű falakkal övezett királyi kertek (königs Garten). A várhegy déli rondellájából kettős, egy helyen bástyával erősített kortinafal vezet a Duna partjára, ami a nyugati nézetben a valóságban nem látszhatott. Itt a rajzoló kifordítva a síkot, meg akarta mutatni a stratégiai fontosságú, a vár vízellátását biztosító részletet. A várhegytől délre Dunába ömlő Ördögárok túloldalán látjuk a folyó felé meredek, nyugati oldalán ellaposodó Gellérthegyet (Geretsperg), melynek tövében a Rudas fürdő épületét is jelezték (Bad). (20. kép) A Gellérthegy fölött látunk rá a folyó túloldalán levő, bástyás falakkal körülvett Pestre (a Pest felirat csak az Albertina példányán szerepel, az új levonatokon nem). A folyón dél felé két,

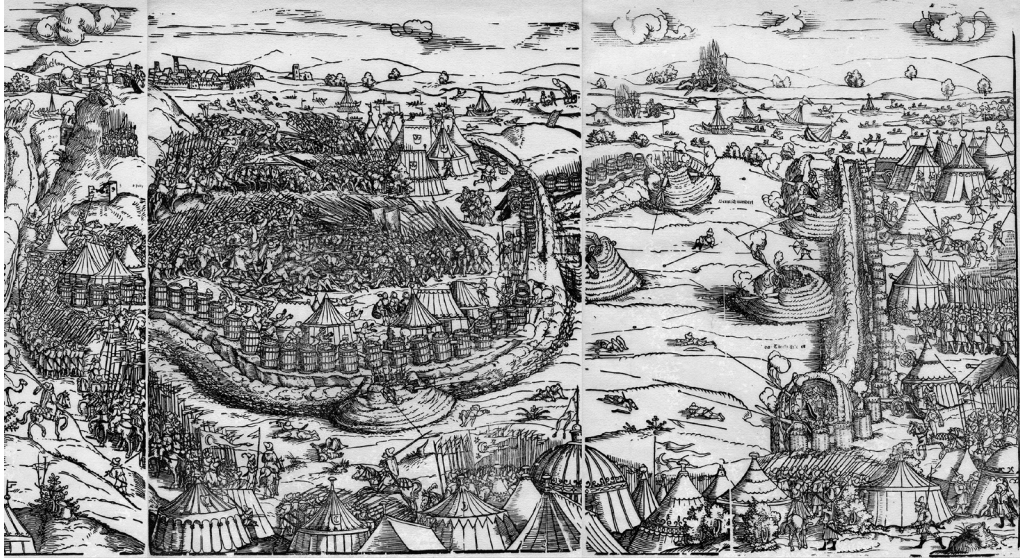
14. A szultáni menet Kőszeg ostrománál, Erhard Schön, 1532

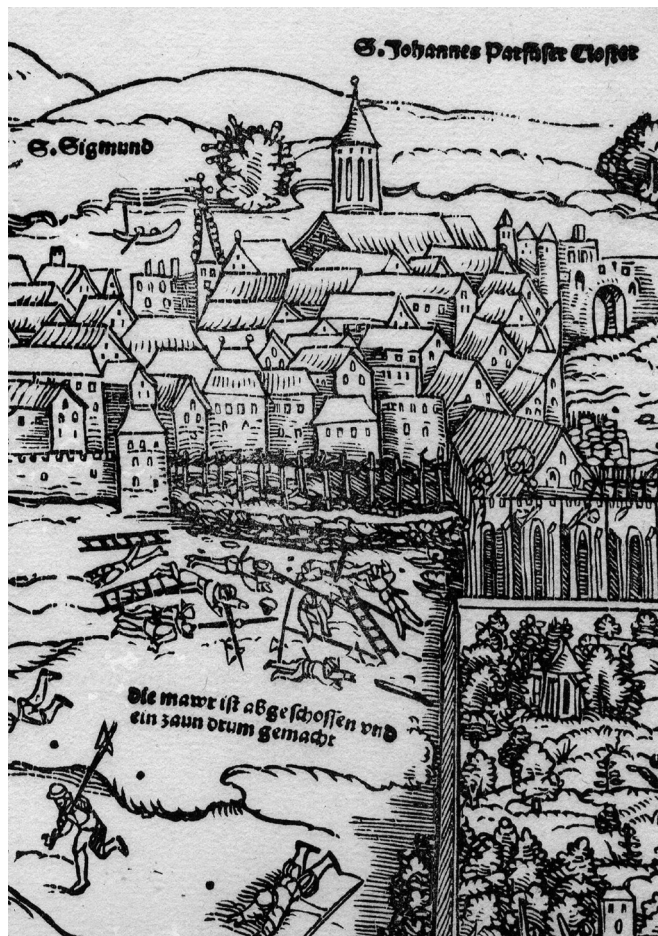
16. A szultán hordszéke Schön tollrajzán, 1532

egymással és a budai parttal híddal összekötött sziget látszik, amely talán a forrásokban emlegetett Ónos sziget lehet. A metszet jobb szélénél a kelenföldi mezők fölött a feltűnik a Csepel sziget északi csücske. A látkép egésze alapvetően hitelesnek tartható, mind a domborzati, mind az építmények elhelyezése szempontjából.³⁷ Ez főleg akkor szembetűnő, ha összevetjük Schön és kortársai korábban említett ostromképeivel. Az a néhány elem, amelyben eltér a valós topográfiától, megmagyarázható a röplapillusztrációk műfaji

37. A részletformák esetlensége és főleg a perspektíva hiánya miatt ezzel ellentétes megállapításra jutott Salamon 1885, III: 287, ill. részben Kelényi 1925: 18, míg ezen a véleményen volt Kremmer 1923: 94–96; Rózsa 1963, Kat. 1. s öt követően a metszet valamennyi újabb méltatója.

20. A Gellérthegy és Kelenföld
(részlet Schön ostromképéről)

21. A lerombolt és újjáépített
városfal (részlet Schön
ostromképéről)

sajátosságaiból, mint például a lapos pesti oldal dombokkal való tagolása és kitöltése. Arra az eltérésre pedig, hogy a Várhegy a valóságtól eltérően délről észak felé lejt, az lehet a magyarázat, hogy a madárhegyi nézőpontból a pont szemben levő királyi palota több emeletes épületei miatt ez a rész magasabbnak tűnhetett, mint a távolabbi, kissé már rövidülésben látszó polgár város az alacsonyabb épületeivel. A viszonylag pontos feliratok és az olyan részletek szerepeltetése, amelyek nem játszottak kiemelt szerepet az ostromban (pl. a logodi várlejtőn levő barátok kertje (Munchsgarte) vagy az alhévízi Rudas fürdő, azt feltételezi, hogy a metszet előképe valamilyen helyszínen készült vázlatrajz lehetett.³⁸ Ez leginkább az ostromhoz kapcsolódó katonai hírszolgálat útján juthatott el Nürnbergbe.

Ha a fametszeten látható eseményábrázolásokat vizsgáljuk, két szempontot érdemes figyelembe vennünk. Az egyik, hogy az ábrázolás hogyan viszonyul Hans Sachs röplapon szereplő versének szövegéhez, a másik, hogy milyen, a versen kívüli információt hordoz még a budai ostromról.³⁹ Sachs hosszú költeménye számos információt tartalmaz a hadjárat lefolyásáról.⁴⁰ Ezek közül Schön metszetén az alábbiak találhatóak meg: a gellérthegyi tábor és a Roggendorf által megszállt dunai szigetek; a Kelenföld felőli török támadás; a csehek bástyája (Bemisch rundeel) lövetése; a Pestről való ágyútűz; „a király völgyében levő tűz”, amely a vizirondella mellett (az Ördögárok dunai torkolatánál) arra szolgált, hogy a megvilágítsa a törököknek a Dunán átkelő, visszavonuló keresztény sereget; a gellérthegyi tábor török elfoglalása; a vízbe menekültek és a folyóban úszó hullák. Ugyan akkor néhány jelentős, a versben szereplő esemény nem szerepel a képen, amit részben az magyaráz, hogy több, időben egymást követő, ugyanazon a helyen történő harci cselekményt lehetetlen egyetlen időpillanatban visszaadni. Ilyen például a dunai sziget és a cseh bástya török általi elfoglalása majd visszafoglalása, vagy a török rondella megtámadása és visszaverése. Ezeket túl még olyan jelentős mozzanatok hiányoznak a metszetről, mint a török támadás visszaverése a kiszórt és felgyújtott löporral, a keresztény sereg Pestre való átkelése szekerekkel és ágyúkkal, a törököknek magukat megadó, Pest feladása és a török általi elfoglalása, a rengeteg zsákmány feltüntetése. A fametszeten viszont feltűnik néhány, a versben nem említett részlet is hadjáratból. Például a Madárhegy oldalában felállított, a várat lövő ágyúállások, a fővezéri sátor a Madárhegyen (der von Rogendorff Hauptmann)⁴¹, a Zsidó kapu és a palota előudvara közötti leomlasztott és palánkkal újjáépített várfal (die Maur ist abgeschossen und Ein zaun darmb gemacht) az ostromlétrákkal és a fal alatt heverő halottakkal⁴² (21. kép), valamint az Ónos szigeti, török hajókat lövő és elsüllyesztő ágyúállás. Viszont az ostromnak volt egy-két jelentős

38. Tóth Sándor észrevétele még azt is valószínűsíti, hogy aki a helyszínen készült rajzot készítette, nem csak látképet alkotott, hanem belülről is ismerhette a várat. Erre utal, hogy a metszeten megjelenik a palota nyugati belső udvarának négy boltíves áthidalású támpillérközből álló alapépítménye, amelyet a régészeti feltárásból ismerünk, de külső pontból az előtte lévő várfalak takarása miatt nem lehetett rálátni. *Tóth 2006c*: 312.

39. A budai erődítések és a 1541-es ostrom rekonstruált helyszínrajza: *Végh 2015*: 25, 17. ábra

40. Első részletesebb bemutatása *Bleyer 1897*: 538–541.

41. Alchin feltételezését, hogy a metszeten Schön tudatosan ábrázolta volna a fővezéri tábor áthelyezését a Madárhegyről a gellérthegyi táborba, mivel ott is látszanak címerpajzsos sátrak, nem tűnik kellően alátámasztottnak. *Alchin 2015*: 35.

42. Ez a részlet a sikertelen június 2-ai ostromra utalhat.

22. Huszár őrség (részlet Schön ostromképéről)

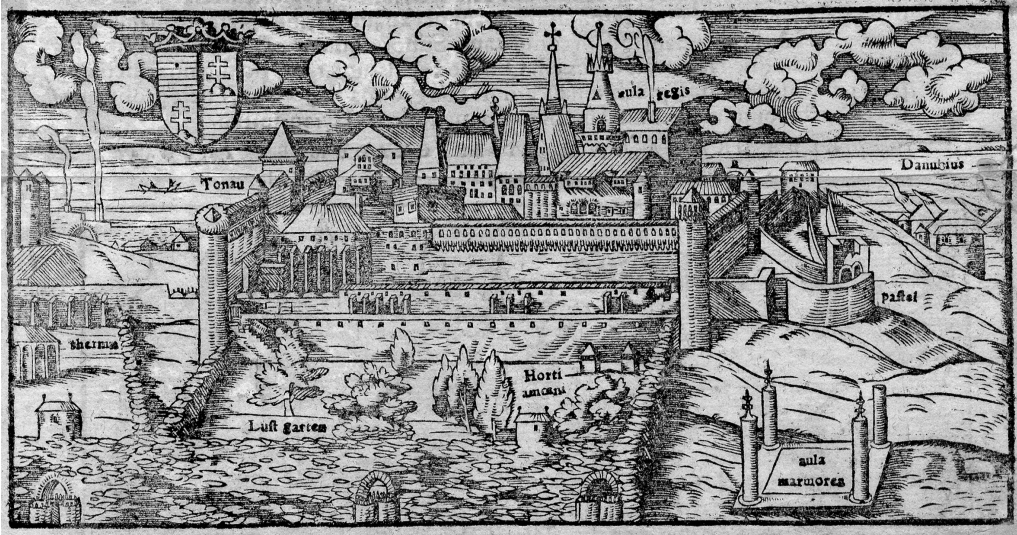
23. Vadászatról visszatérő katona (részlet Schön ostromképéről)

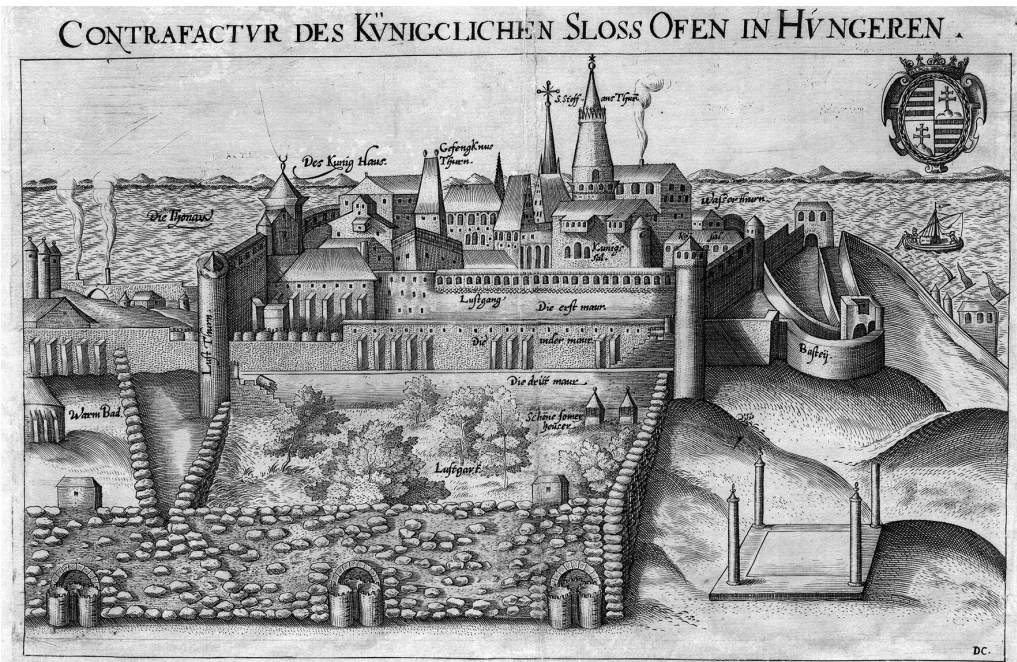
24. Tábori jelenet markotányosnővel és kockázó katonákkal (részlet Schön ostromképéről)

mozzanata, ami nincs jelezve a képen. A Bécsi kaput és szögletbástyát lövő észak-keleti ágyúállások és legfőképp a várbeli polgárok június 14-ei sikertelen árulási kísérlete, amit részben magyarázhat, hogy ezeket a vár keleti nézetéből lehetett volna csak jól bemutatni. Ezek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a metszet az ostromfolyamat több, időben eltérő cselekményére is utal,⁴³ alapvetően azonban a keresztény sereg augusztus

43. Alchin 2015: 32

25. Buda látképe Sebastian Münster *Cosmographiájában*, 1550

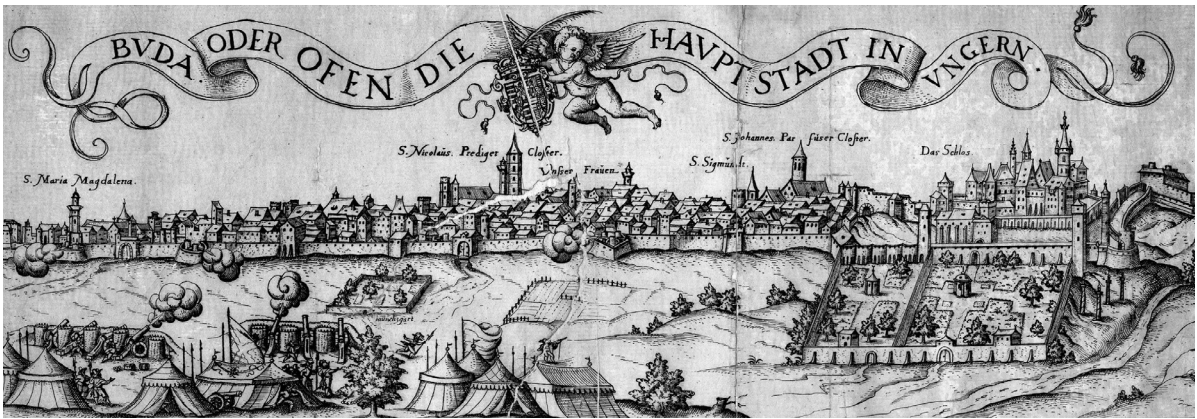
26. Buda látképe, D. C. jelű mester, 1580 körül

21/22-ei sikertelen visszavonulási kísérletét és vereségét állítja fókuszba. Nem pusztán illusztrációja Sachs versének, mivel egyrészt rendelkezett valamilyen helyszínen készült előrajzzal, másrészt az ostromról is volt – Sachs versén kívül – más forrásból információja.

S ami legfőképpen hiányzik az ábrázolásról – és egyébként Sachs verséből is –

27. Buda látképe a *Civitates orbis terrarum*ban, 1572

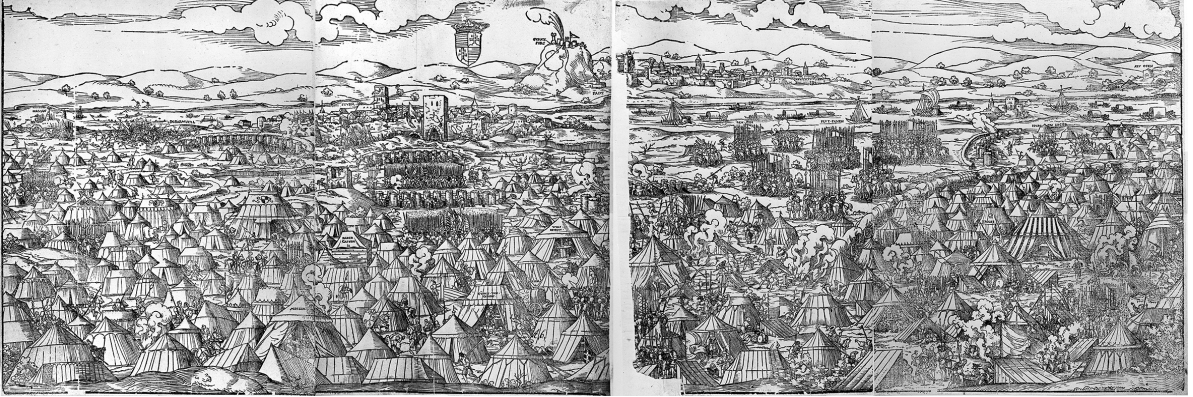

28. Buda látképe, Johann Sibmacher, 1598

az a hadjárat végeredménye, Buda törökök általi elfoglalása. Ennek valószínűleg nem az a magyarázata, hogy a röplap abban a rövid időintervallumban készült volna, mikor már tudták Roggendorf seregének vereségét (augusztus 22.), de még nem kaptak hírt Buda megszállásáról (augusztus 29.), hanem talán a kereskedelmi logika indokolta, hogy az újabb jelentős eseményt egy másik kiadványban tegyék közzé. Ugyanis ismerjük Sachsnek egy másik elbeszélő költeményét is a budai eseményekről, amelyben a Szultán cseléről, Buda elfoglalásáról és a 600 keresztény hadifogoly lemészárlásáról tudósított. Ebben a versében a mesterdalnok jóval kevesebb konkrét információt közöl az eseményekről, mint korábbi írásában és a dátumok itt sem helytállóak.⁴⁴ Az „Ein tyrannische that des Türcken, wie er sechshundert gefangne knecht ellendiglich hat laszen niederhawen, auch die künigin ins ellend verschickt im 1541. jar.” című versnek⁴⁵ ismerjük illusztrált röplap-formájú

44. Buda elfoglalását augusztus 27-én írja a tényleges 29. helyett, valamint a foglyok lemészárlását szeptemberre teszi, pedig ez megelőzte a vár megszállását.

45. *Bleyer 1897: 542–544.* Sachs e versének létezik magyar fordítása *Tandori Dezső* tollából: „A török tirannusi tettéről: hogyan öletett le nyomorultul hatszáz hadi foglyot, és hogyan kergette el a királynőt is

29. Pest 1542. évi ostroma, Virgil Solis, 1542/43

30. Pest városa és a Gellérthegy (részlet Solis ostromképeről)

kiadását Erhard Schön fametszetével.⁴⁶ Ez azonban úgy tűnik, tényleg csak a verset illusztrálta sematikusán, nem jelenik meg rajta a plusz információ és Buda látképe sem. A képen török katonák mészárolják le a lefegyverzett zsoldosokat, míg Szulejmán alakja egyszer lovon ülve, másodszer meg sátorban ülve jelenik meg, amint parancsot ad a három elfogott zászlótartó kivégzésére, amely jelenet a háttérben látszik. A vers végén Sachs – talán már a visszafoglaló hadjárat tervének ismeretében – felszólítja és lelkesíti a német fejedelmeket, hogy összefogva, csatában győzzék le a törököt és védjék meg a hazát.

az 1541-es évben.” Ez a fordítás szerencsétlen és kissé megtévesztő módon, éppen Schön 1541-es budai ostrommetszete alá tördelve jelent meg, Sachs másik, korábbi versének helyén. Budapest 1986: 58–59.

46. 27 × 37,2 cm, Röttinger 1925, No. 252; Kelényi 1932: 19.

31. Pest ostroma, Virgil Solis, 1542/43, nürnbergi példány

Schön metszeteről szólva még meg kell említenünk az előteret kitöltő katonai táborábrázolás zsánerjeleneteit. Ezeknél az egyes csapattestek, szinte csak felirataikkal megkülönböztetett táborai (Hussenerleger, Welschleger, Reuterleger) ép úgy fiktívek, mint az általános tábori elfoglaltságokat (őrség, vadászat, markotányos nő, tábori konyha, kockajáték, 22–24. kép) bemutató figurák. Ezek előképei az olyan katonai viseleteket bemutató grafikus sorozatok voltak, mint például Schön, Sebald Beham és Niclas Stör Guldenmund nürnbergi kiadásában megjelent fametszetei az 1529-es török ostrom résztvevőiről.⁴⁷

Az 1541-es ostromkép a Buda-ábrázolások számára meghatározóvá vált a következő évszázadban, amit az is erősített, hogy az elkövetkező 150 éves török uralom alatt jóval nehezebb volt nyugati utazóknak Budára jutni.⁴⁸ Mivel Schön sokkal egységesebb és az egész várhegyet bemutató képet közölt, a későbbi metszők inkább ezt követték mind a királyi palota, mind a vár vonatkozásában, mint a jóval gyakoribb Schedel Krónika ábrázolását. A Sebastian Münster *Cosmographiae universalis*ában (Basel, 1550) megjelent fametszet (25. kép) palota-ábrázolása,⁴⁹ még ha némely esetben ki is egészíti új információval,⁵⁰ épp úgy Schönt követi, mint a D. C. jelű mester 1580 körül készült rézmetszete.⁵¹ (26. kép) A vár látképét pedig szinte változtatás nélkül veszi át az egyik legrepresentatívabb látképes kiadvány Buda vedutája⁵² (27. kép) és Johann Sibmacher 1598-as rézmetszete is.⁵³ (28. kép)

47. Kat. Wien 1979, Kat. 151/1–14.

48. Kelényi 1932: 18.

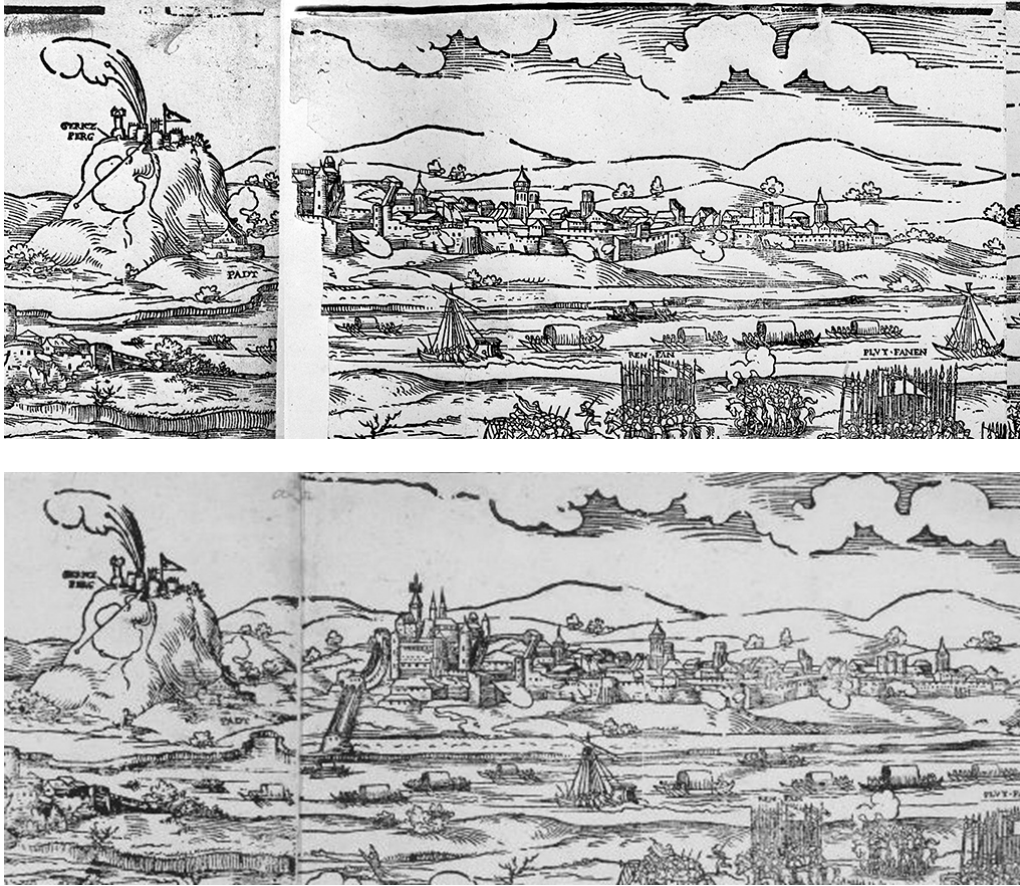
49. Rózsa 1999: Kat. 38.

50. Ilyen például az a talányos, négy oszlopos építmény, amely Schön metszetén jelenik meg a várhegy dél-nyugati oldalán és a *Cosmographia* metszetén az „aula marmorea” feliratot kapta. Mátyás király reneszánsz építményeként való meghatározási kísérletét lásd *Wellner 1981*.

51. Rózsa 1999: Kat. 38.a.

52. Georg Braun–Franz Hogenberg: *Civitates orbis terrarum* I., Köln, 1572, 41–42. Rózsa 1999: Kat. 2.

53. Uo., Kat. 6..

32a, 32b. A budai vár képe a Pálffy-gyűjtemény egykori lapján és a nürnbergi példányon, Solis, 1541/42

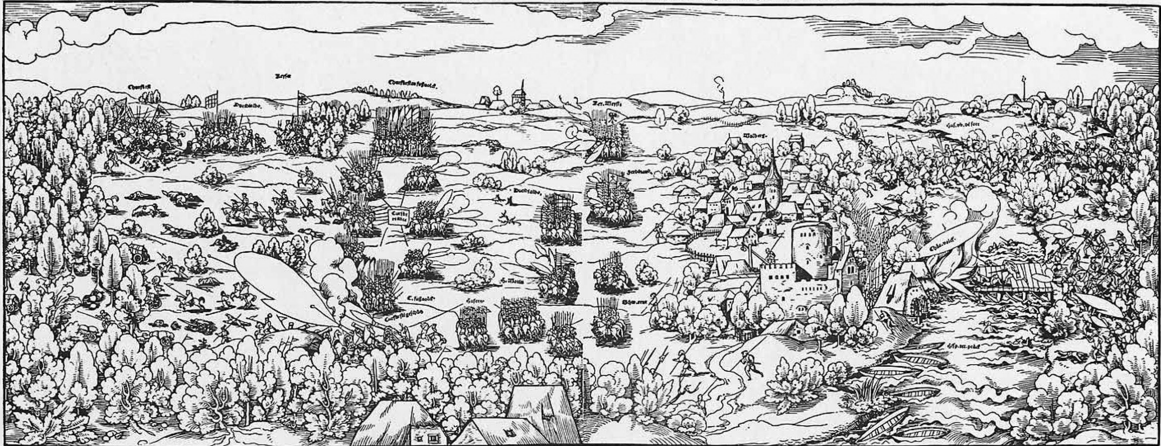
A Buda sikertelen ostromát követő évben nagy nemzetközi keresztény sereg szerveződött, hogy egy hadjáratban visszafoglalja a várat a töröktől.⁵⁴ A főleg a Német-Római Birodalom tartományaiból származó, de a pápai állam, Milánó, Velence, Ragusa katonáiból verbuválódott és a magyar-horvát erőkkel kiegészülő hadsereg vezetésével II. Joachim brandenburgi örgrófot bízták meg. A jókora késedelemmel csak szeptemberben Buda alá érkező csapat a jól védhető vár bevétele helyett végül Pest ostroma mellett döntött. Erről az ostromról a nürnbergi Virgil Solis (1514–1562) készített fametszetet, amelyet sokáig csak leírásokból és archív felvételtől ismertünk.⁵⁵ Egyetlen, ma lappangó példányát elsőként gróf Pálffy János pozsonyi műgyűjteményében írta le Peregriny János⁵⁶ és általa kerülhetett a róla készült, igen jó minőségű üvegnegatívra készült

54. A hadjárat részletes feldolgozása Károlyi 1880.

55. Röttinger 1924; Röttinger 1925: No. 253; Rózsa 1999, Kat. 378.

56. Négy dúcrol nyomtatott fametszet, a középső illesztésnél 2–3 centis hiánnyal, 36,3 × 101,1 cm. Peregriny 1919: 152, 99. sz.

Die Niederlag und gefengkhus Bergog Johans Frid erich zu Sachsen engentlich Abcontrafact.

Die Niederlag und Schenckhus Bergog

Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog

Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog

Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog

Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog

Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog

Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog

Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog

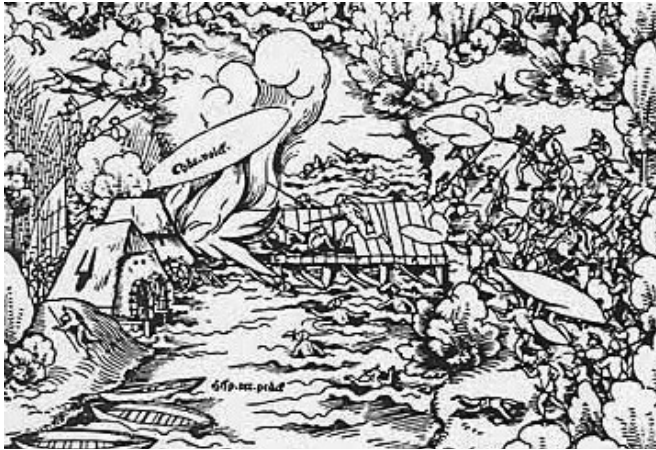
Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog
 Die Niederlag und Schenckhus Bergog

33. A mülbergi csata, Virgil Solis, 1547

felvétel a Történelmi Képcsarnok gyűjteményébe.⁵⁷ (29. kép) A látképen keleti nézetből látjuk a Pestet körülvevő keresztény tábornak, amelynek zsánerszerű ábrázolása a kép nagy részét kitölti. Pest falakkal és bástyákkal erősített városa nem túl nagy méretben a második dúcon szerepel, elég sematikus képpel, egyedül talán a keleti oldalon álló nagy kaputorony azonosítható a Hatvani kapuval. A metszet topográfija alapvetően hitelesnek tartható, bár jóval kevesebb a felirattal azonosított helyrajzi- vagy tereptárgy, mint az 1541-es ostrom ábrázolásán. A megnevezés nélküli Pest (mellette egyedül a STVRM felirat olvasható) és Buda egymáshoz való viszonya, valamint a Gellérthegy (GERICZ PERG) a tövében található fürdővel (PADD) elhelyezése helytálló, és a kép jobb szélén feltűnik a Schön metszetén nem szereplő Óbuda (ALT OFEN) valamint a Margitsziget is. Az ostrom eseményei nem azonosíthatók egyértelműen, a Pesttől délre ábrázolt csata (SCHARMVCZL) talán az október 1-jén történt török kitörés lehet, ami a valóságban a Váci kapu előtt, északon történt, míg a városfal keleti oldalán látható ostromlétrás támadás esetleg a legfontosabb, október 5-ei ostromot kívánta illusztrálni. (30. kép) A keresztény tábor elrendezése elég sematikus, a feliratok között vannak általános seregrész megnevezések (HVSERN, ITALIAN, HVSERN LEGER), de akad egy két személyi sátorra utaló is (WOLF DITRICH, CŪNZ VON GERING).

Az archív fényképen megjelenő Buda ábrázolás azért nem keltette föl régebben a veduta-kutatók érdeklődését, mert a királyi palota helyén csak egy torony képe szerepel, így inkább fiktívnek tűnt a látkép. 2015-ben Szalai Béla közölte a fametszet egy újabb példányát⁵⁸ a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum gyűjteményéből, és ez néhány elemében eltér az egykori Pálffy-gyűjteményben levőtől. (31. kép) A feliratos cím

57. Mind a négy dúc levonataról külön felvétel, MNM TKCs, Neg. 4698-4701.
 58. Szalai 2015.

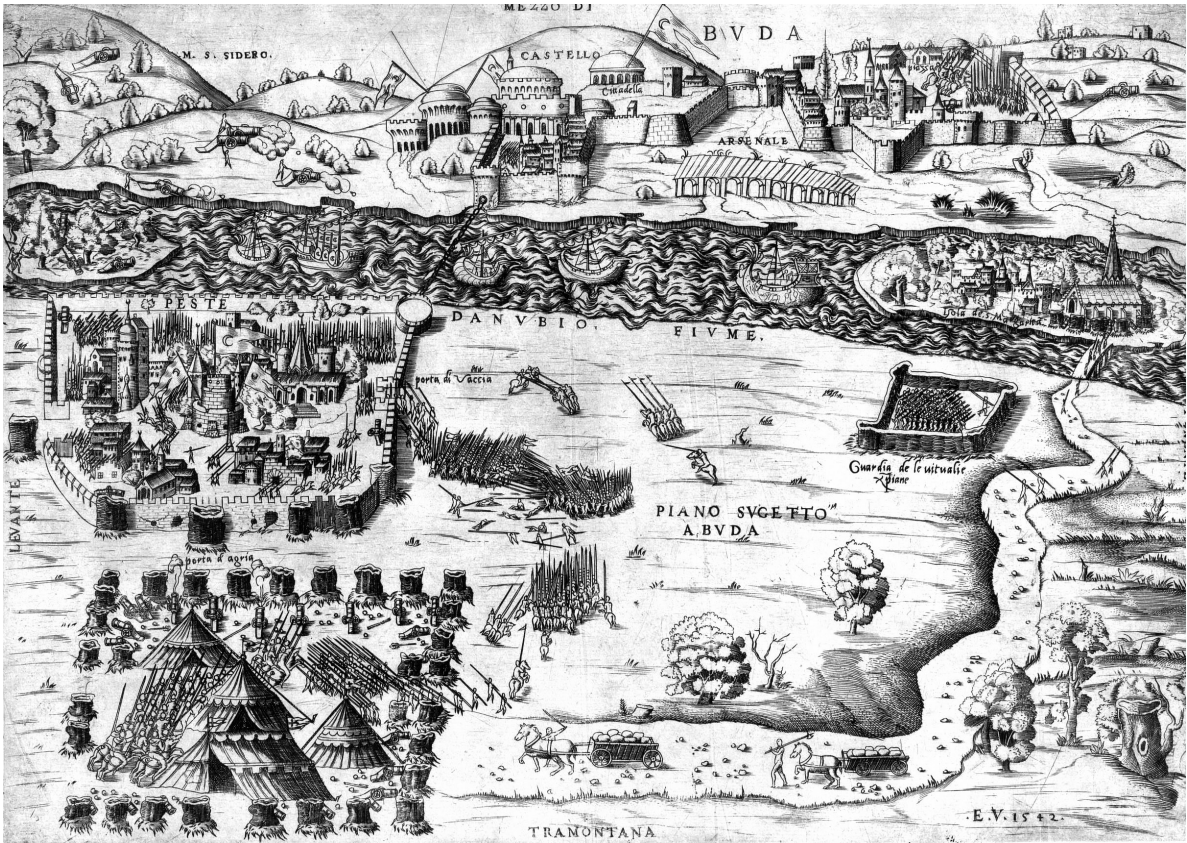

34a, 34b. Az ágyúk torkolat-
tüzei Virgil Solis a mühlbergi
csatát és Pest ostromát ábrázoló
metszeteiről

nélküli lapot ott Erhard Schön műveként és Nicolaus Meldemann kiadásaként tartják nyilván Buda 1541-es ostromaként.⁵⁹ A csak három dúcrról nyomott nürnbergi példány bal oldaláról hiányzik a negyedik dúcrról nyomott lap, de a fő különbség az, hogy ahol az eddig ismert példányon középen a 2–3 cm széles sérülés volt, ezen a levonaton nincs hiány, így pontosan megállapítható, hogy egy nagyobb 5–6 cm-es rész eddig hiányzott a metszetről. Ez azért fontos, mert a lap felső részén pont erre a részre esett a budai királyi palota egy eddig ismeretlen ábrázolása, most viszont láthatjuk, hogy azt is ábrázolta a művész, megalkotva a Schedel Krónika utáni második hiteles, keleti nézetű palota-ábrázolást. (32. kép) A várhegy képe jól megfeleltethető Schön 1541-es látképének, a templomok és a palota épületei nagyjából oda esnek, ahol azok ábrázolásra kerültek. Mivel nagyon hasonló a fent, középen látszó koronás magyar címer, és a két metszet stílusa is közel áll egymáshoz, felmerül a kérdés, hogy nem Erhard Schön volt-e mind a kettő készítője. Schön halálának terminus post quem-je 1542. szeptember 20, míg ante quem-je 1542. december 20. Nem tudjuk, hogy az október 9–10-én felhagyott

59. Die Belagerung der Stadt Ofen im Jahre 1541, 36,5 × 85,8 cm, Germanisches Nationalmuseum, Graphische Sammlung, Inv. Nr.: HB 262, (<http://objektkatalog.gnm.de/objekt/HB262>)

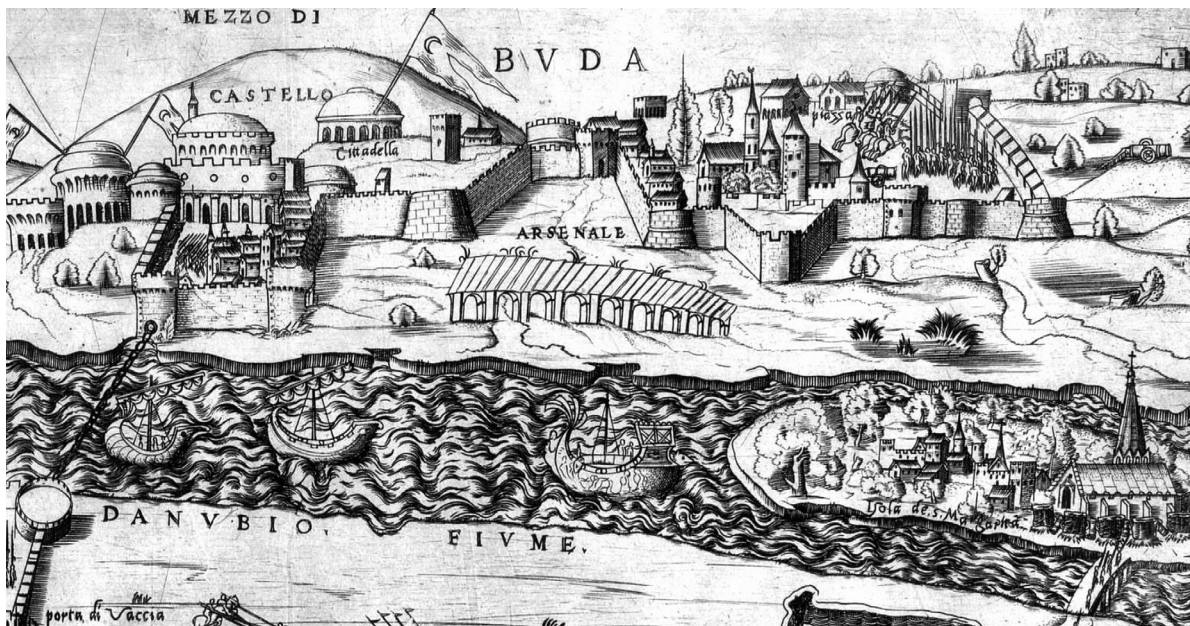

35. Pest ostroma, Enea Vico, 1542, részlet

ostrom híre milyen állapotban, illetve, élve találta-e még a nürnbergi metszőt, de valószínűbb azt feltételezni, hogy a metszet nem azonnal az események után született, s így valószínűbb az is, hogy már nem Schön készítette, hanem a néhány esetben vele együtt dolgozó fiatalabb művész, Virgil Solis. Mivel Schön művészete nagyban hatott fiatalabb pályatársára, nem könnyű a metszetet stíluskritikai alapon meghatározni. Az, hogy a feliratok Schönnél kisbetűsek, itt meg verzálylissal íródtak nem lehet perdöntő, mert ezeket sokszor nem a műhelyvezető művész alkotta, hanem valamelyik társa. Az ostromábrázolásokon látható torkolattüzek füstjét vizsgálva viszont úgy tűnik, hogy az 1542-es pesti ostromkép megoldásai inkább hasonlítanak Solis egyéb műveire, mint Schöneré.⁶⁰ (33–34. kép) Solis metszetéhez kapcsolódóan meg kell említenünk Hans Sachs Pest ostromáról írott költeményét, amelynek ugyan nem ismerjük illusztrált kiadását, de talán köze lehet a metszet elkészüléséhez.⁶¹ A „Der unglückhafte Scharmützel und Sturm des Markgrafen zu Brandenburg und des Herzogen zu Sachsen vor

60. Például Solis 1547-ben készített, mind méretében mind műfajában analóg, a mühlbergi csatát ábrázoló fametszetes röplapján nagyon hasonló a torkolattüzek kialakítása. Stefan Hamer kiadása, Nürnberg, 39,4 × 75,6 cm, Gotha, Herzogliches Museum

61. Sachs ezen versére Szalai Béla hívta fel a figyelmemet. Említi *Alchin* 2015: 35. is.

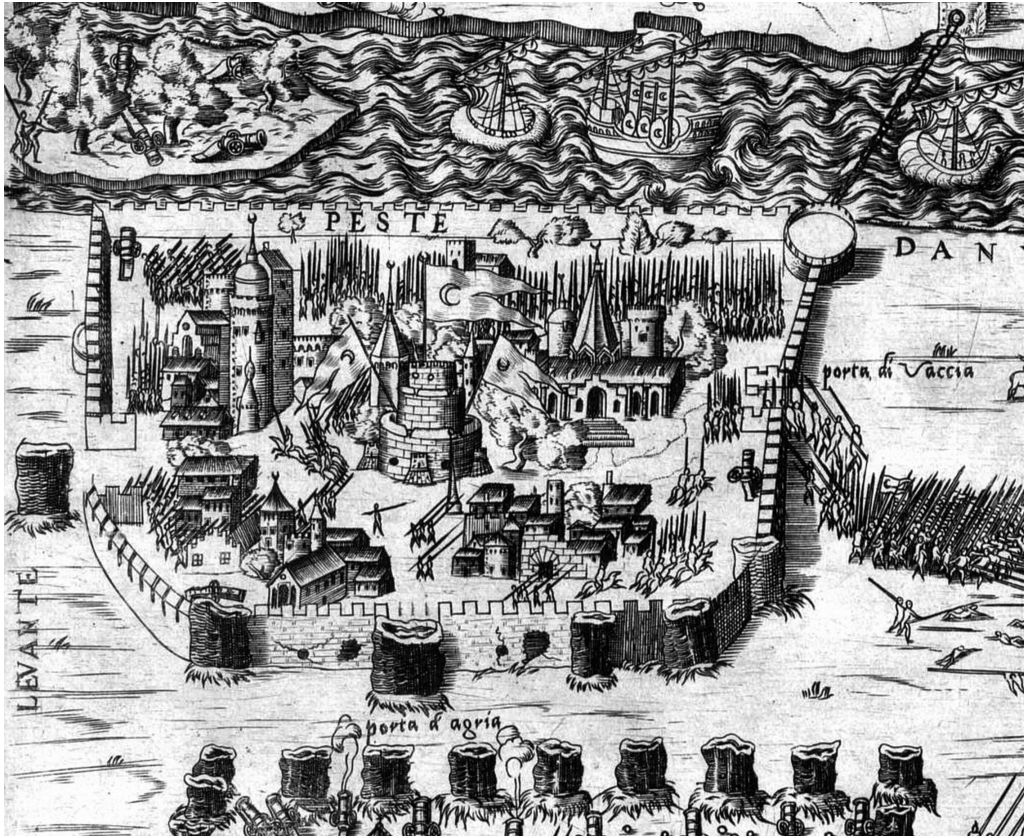
36. A budai vár és a Margitsziget képe (részlet Vico ostromképéről)

Pest in Ungern in 1542” című verset Georg Steinbach nürnbergi kiadásából ismerjük.⁶² A Pest ostromát részletesen elbeszélő költeményt nagy valószínűséggel egy olyan hasonló illusztrált röplapra szánták, mint amilyen Schön és Sachs közös, Buda 1541. évi ostromát ábrázoló lapja. Ezt a feltevést erősíti meg az a tény, hogy míg azon 15 versszak szerepel (egy-egy dúc alá 3–3 versszakot nyomtattak) Sachs pesti versének 12 versszaka jól illik Solis négy dúcról nyomtatott pesti ostromképéhez, szintén 3–3 versszakkal egy dúc alatt. Így talán egyazon röplapra szánhatták a verset és a metszetet, mivel ilyen nagy méretű, szöveg nélküli metszet megjelentetésére nem nagyon akad példa a korszakban.

Az 1542-es pesti ostromot a páрмаi születésű Enea Vico (1523–1567) is megörökítette fiatalkori rézmetszetén.⁶³ (35. kép) Az ábrázolás jóval kezdetlegesebb, mint Solis előbb tárgyalt fámetszete, a topografikus elrendezés néhány alapvető vonásán (Duna folyó, Pest és Buda viszonya) kívül képzeletbeli formákat mutat. A metszet sokkal kevésbé látképi ihletettséggű, inkább helyszínrajzként próbálja rögzíteni a jelentősebb tereptárgyakat s az eseményábrázolás jelleg is csak jelzésszerűen van jelen a képen. Ennek a kezdetlegességnek ellenére számos olyan információt tartalmaz az ábrázolás, amely először itt jelenik meg a pest-budai veduták között. Itt van elsőként megnevezve a Duna folyó (DANVBIO FIVME), és a hullámzó víz művészi kivitelezése egészen kvalitásos megoldást kapott. A Margitsziget is felirattal van ábrázolva (Isola de s. Margarita) és egy nagyobb templomépülettel jelezve van rajta a domonkos kolostor is.

62. Egy leveles nyomtatvány 12 tíz soros versszakot tartalmaz, Országos Széchényi Könyvtár, Röplapgyűjtemény, 192, *Bleyer 1897*: 544–546; *Hubay 1948*: 192. sz.

63. Sznignatúra a kép jobb alsó részén: „E. V. 1542.”, 29 × 40,5 cm; OSZK, Apponyi M. 25; *Rózsa 1999*: Kat. 100.

37. Pest látképe (részlet Vico ostromképéről)

Pest sematikus városábrázolásán a valós, északi oldalon tünteti föl a Váci-kaput (porta di Vaccia), míg szintén helyesen a keleti oldalnál jelöli a később Hatvani kapunak is nevezett Egri kaput (porta d'agria). A budai várhegy ábrázolásánál megkülönbözteti a teljesen fiktív, centrális épületekkel (Cittadella) jelölt palotarészt (CASTELLO) a templomokkal ábrázolt polgárvárostól (piazza). (36. kép) A vár leginkább hiteleshez közelítő eleme a Duna partján lévő vízi-rondellához lefutó kortinafalak ábrázolása, míg a vízváros területére helyezett fegyvertár (ARSENALE) íves árkádos formája építészetileg szinte értelmezhetetlen. A metszet egyik különösen hangsúlyos eleme a dunai zárólánc⁶⁴ ábrázolása, a pesti városfal északnyugati saroktornya és a budai vízirondella között. A törökök által használt záróláncot az 1542-es pesti ostrom alkalmával említik először a források,⁶⁵ amit Vico metszete is megerősít. A védelmi stratégiai fontosságát jól érzékelteti, hogy azon az 1546-os török miniatúrára, amelyen először ábrázolta némileg hitelesen Pest-Budát egy török miniatör, Matrakcsi Nászuhan, szintén szerepel a zárólánc

64. A bécsi Udvari Fegyvertárból származó, a hagyomány szerint 16. századi lánc egy darabja a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében van. 215 × 22 cm, ltsz: 62.19.C., *Bayern–Ungarn 2001*: Kat. 5.13.

65. Lásd *Kalmár 1947*: 345.

képe.⁶⁶ Vico metszetének eseményábrázolása nagyon kezdetleges, szinte csak egyetlen momentumra szorítkozik. Ez Pesttől északra, a Váci-kapu előtt látszik, ahogy a városból kitörő török csapat megütközik a keresztény sereggel. A jelképes ábrázolás talán az október 1-jei török kitörést hivatott illusztrálni. Ezen kívül nem látunk más eseményt, ostromot, csak a keresztény sereg ágyúállásokkal körbevett sematikus táborát, ahonnan Pestet lövik. (37. kép)

1542 októberében a keresztény csapatok szégyenszemre elvonultak Pest és Buda alól és a két város a Magyarországon 150 évre a berendezkedő török hódoltság központjává lett. A sikertelen hadjáratról a magyar király, I. Ferdinánd így írt fivérének, V. Károly német-római császárnak: „Az a véleményem, hogy soha ilyen szégyen és gyalázat még nem érte a birodalmat, nem is szólva a kárról és veszteségről, mely abból ezután következik.” Ma úgy látjuk, hogy a király nem túlzott, az ország Buda elestéből következő három részre szakadásának a magyarság részére káros, máig ható következményei voltak. Öröm az ürömben viszont, hogy az 1541/42-es nagy történelmi fordulópont hívta életre Pest-Buda három korai, nagyon jelentős ábrázolását, amelyek talán e tragikus események nélkül nem születtek volna meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Alchin 2015

Andrew Alchin: The 1541 Siege of Buda as described by Hans Sachs depicted by Erhard Schön. Journal of the International Map Collectors' Society No. 142 (2015 autumn), 28–36.

Balogh 1952

Balogh Jolán: A budai királyi várpalota rekonstruálása a történelmi források alapján. Művészettörténelmi Értesítő 1952, 29–40.

Bayern – Ungarn 2001

Bayern – Ungarn Tausend Jahre. (Ausstellung Katalog, Haus der Bayerische Geschichte) Hrsg.: Wolfgang Jahn et al, Passau, 2001.

Bessenyei 1986

Bessenyei József: „Jött, látott, megvett ím, téged a hetyke törökség” Buda elestének nemzetközi visszhangja. Budapest 1986, 60–63.

Bleyer 1897

Bleyer Jakab: A magyar vonatkozású német történelmi népelemek 1551-ig. Egyetemes Philológiai Közlöny 1897, 149–159, 235–253, 334–347, 417–436, 538–552.

Borbély 1933

Borbély Andor: Egykorú kép és költemény Kőszeg 1532-i ostromáról. Hadtörténelmi Közlemények 34. (1933), 71–73.

Buzási 2001

Buzási Enikő: Mátka-portrék – egy képtípus 16–17. századi története és példái. In: A szépség dicsérete. 16–17. századi magyar főúri öltözködés és kultúra. (Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Múzeum) Szerk.: Ridovics Anna, Budapest, 2001, 43–45.

66. *Végh 2004: 211.*

Chipps, 1983

Jeffrey Chipps: Nuremberg, a Renaissance City, 1500–1618. Austin, 1983.

Feuer-Tóth 1982

Feuer-Tóth Rózsa: Renaissance baumotive auf der Budaer palast-darstellung des Schedel'schen Weltchroniks. *Acta Archaeologica* 34. (1982), 235–247.

Füssel 2002

Stephan Füssel: Hartmann Schedel's Chronicle of the World, 1493. The complete and annotated Nuremberger Chronicle. Köln, 2002.

Geisberg – Strauss 1974

Max Geisberg – Walter L. Strauss: The German Single-Leaf Woodcut: 1500–1550. New York, 1974.

Hubay 1946

Hubay Ilona: Török rabszolgaság. *Budapest* 1946, 458–461.

Hubay 1948

Hubay Ilona: Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban, 1480–1718. Budapest, 1948.

Kaiser Ferdinand 2003

Kaiser Ferdinand I. 1503–1564. Das Werden der Habsburgermonarchie. (Ausstellung Katalog, Kunsthistorisches Museum) Hrsg.: Wilfried Seipel, Wien, 2003.

Károlyi 1880

Károlyi Árpád: A német birodalom nagy hadi vállalata Magyarországon 1542-ben. Új adalék külviszonyaink történetéhez. Budapest, 1880.

Kalmár 1947

Kalmár János: Duna-zárólánc a XVI. századból. *Budapest* 1947, 345–346.

Kat. Wien 1979

Wien 1529. Die erste Türkenbelagerung. (Ausstellung Katalog, Historisches Museum der Stadt Wien) Hrsg.: Dürriegl, Günter, Wien, 1979.

Kelényi 1932

Kelényi B. Ottó: Erhard Schön magyar vonatkozású metszetei. Különös tekintettel Buda 1541. évi ábrázolására. (*Fővárosi Könyvtár Tanulmányok I. – Különlenyomat a Fővárosi Könyvtár Évkönyve 2. kötetéből*) Budapest, 1932.

Kremmer 1923

Kremmer Dezső: Pest-Budát ábrázoló német metszetek. *Budapest Régiségei* 10. (1923), 81–215.

L'Empire du sultan. 2015

L'Empire du sultan. Le monde ottoman dans l'art de la renaissance. (Exposition catalogue, BOZAR) Red.: Born, Rober et all., Bruxelles, 2015.

Lux 1920

Lux Kálmán: A budai királyi várpalota Mátyás király korában. Budapest, 1920.

Magyar 2005

Magyar Károly: „Et ... introvit ad Hungariam sola germanica ancilla nomine Maria” Habsburg Mária és Buda. In: Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. (Kiállítási katalógus, BTM) Szerk.: Réthelyi Orsolya et al., Budapest, 2005, 87–105.

Nagy Szulejmán 1994

Nagy Szulejmán szultán és kora. (Kiállítási katalógus, Magyar Nemzeti Múzeum) Szerk.: *Gerelyes Ibolya*, Budapest, 1994.

Papp 2005

Papp Szilárd: A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515. Budapest, 2005.

Peregriny 1919

Peregriny János: Néhai nagyméltóságú erdődi Pálffy János gróf pozsonyi palotájában található festmények, miniaturek és grafikai lapok jegyzéke. Budapest, 1909.

Posselt 2015

Bernd Posselt: Konzeption und Kompilation der Schedelschen Weltchronik (Monumenta Germaniae Historica, Schriften, Band 71.) Wiesbaden, 2015.

Rózsa 1963

Rózsa György: Budapest régi látképei 1493–1800. Budapest, 1963.

Rózsa 1987

Rózsa György: Schlachtenbilder aus der Zeit der Befreiungsfeldzüge. Budapest, 1987.

Rózsa 1999

Rózsa György: Budapest régi látképei 1493–1800. (2. átdolgozott kiadás) Budapest, 1999.

Röttinger 1924

Heinrich Röttinger: Neue Mitteilungen über Virgil Solis. *Zeitschrift für Bücherfreunde*, Neue Folge 16 (1924), 77–85.

Röttinger 1925

Heinrich Röttinger: Erhard Schön und Niklas Stör, der pseudo-Schön. Zwei Untersuchungen zur Geschichte des alten Nürnberger Holzschnittes. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, 229.) Strassburg, 1925.

Rücker 1988

Elisabeth Rücker: Hartmann Schedels Weltchronik, das größte Buchunternehmen der Dürerzeit, mit einem Katalog der Städteansichten. München, 1988.

Salamon 1885

Salamon Ferencz: Budapest Története I–III. Budapest, 1885.

Sigismundus 2006

Sigismundus Rex et Imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437. (Kiállítási katalógus, Szépművészeti Múzeum) Szerk.: *Takács Imre*, Budapest, 2006.

Soltész 1993

Soltész Zoltánné: A Schedel-krónikáról és magyar vonatkozásairól. *Könyv, könyvtár, könyvtáros*. 1993. dec, 62–69.

Stewart 1988

Alison G. Stewart: New Drawings by Erhard Schön and His Circle. *Master Drawings* 26, No. 3. (1988 Autumn), 233–239.

Szabó 1984

[*Szentmártoni*] *Szabó Géza*: Szapolyai János korabeli arcképe. *História* 1984/5–6, 19.

Szalai 2015

Szalai Béla: Buda várának első hiteles, keleti nézetű, eddig ismeretlen látképe 1542.-ből. *Magyar Grafika* 59. évf. 6. sz (2015. dec.), 58–61.

Tóth 2006a

Tóth Sándor: A budai királyi palota épületei a Zsigmond-korban. In: *Sigismundus* 2006, 200–217.

Tóth 2006b

Tóth Sándor: Hartmann Schedel Világkrónikájának ikerföliója Buda látképével. In: *Sigismundus* 2006, Kat. 4.1. (311–312.)

Tóth 2006c

Tóth Sándor: Buda ostroma 1541-ben. In: *Sigismundus* 2006, Kat. 4.2 (312–313.)

Végh 1997

Végh András: A középkori várostól a török erődig. A budai vár erődítéseinek változásai az alapítástól a tizenöt éves háborúig. *Budapest Régiségei* 31. (1997), 295–310.

Végh 2004

Végh András: Matrakcsi Nászhuz Buda-ábrázolása. *Budapest Régiségei* 38. (2004), 207–213.

Végh 2006

Végh András: Buda város középkori helyrajza I. Budapest, 2006.

Végh 2015

Végh András: Buda I. kötet, 1686-ig. (Magyar Várostörténeti Atlasz 4.) Budapest, 2015.

Veress 1901

Veress Endre: Izabella Királyné 1519–1559. (Magyar Történeti Életrajzok) Budapest, 1901.

Wehli 2005

Wehli Tünde: A képes krónika 19. századi másolata: a Bicsérdy-kódex. *Ars Hungarica* 2005/1–2, 363–382.

Wellner 1981

Wellner István: Reneszánsz kerti építmények a budai várban (A villa marmorea és az aula marmorea). *Művészettörténeti Értesítő* 30. (1981), 260–265.

MÁTYÁS GÖDÖLLE

IMAGES OF THE 1541–1542 SIEGE OF BUDA AND PEST

ABSTRACT

Fifty years after the publication of a woodcut view of Buda in Schedel's World Chronicle of 1493, the appearance of new engravings of Hungary's capital reflects the historical significance of the Habsburg-Ottoman struggle for possession of Buda between 1540 and 1542. The views produced then stand out in terms of both size and quality, and defined the typology of views of the two cities for many decades. Erhard Schön's woodcut, published in Nuremberg in 1542 as an independent pamphlet (the only surviving print is held in the Albertina collection in Vienna) represents Buda Castle under siege by Roggendorf's army in 1541, with a fifteen-column verse text by Hans Sachs underneath. This was the first view of the city from the west. A comparison with the illustrated siege pamphlets of the time shows that Schön's woodcut represented Buda castle with surprising topographical precision, and must have been based on a drawing made in situ. It also authentically represents some events from the siege. The drawing was not produced merely as an illustration of Sachs' poem, because it includes some details not referred to there. Schön's younger colleague Virgil Solis made an engraving of a similar time of the siege of Pest the next year, in 1542. Previously known only from an archive photograph, a copy of the woodcut was recently identified in Nuremberg. It is also free of the title lettering and text commentary that were customary on pamphlets. This copy also includes the east view of Buda Castle, previously unknown because of damage to the image on the print recorded on the archive photograph. It is very likely that this woodcut was also printed beside a poem by Hans Sachs, because he wrote a 12-verse poem on the 1542 siege of Pest that would have fitted well under the four-block woodcut image of the siege drawing. The labels on the drawing showing geographical points, buildings and military formations suggests more thorough knowledge than was typical for the average pamphlet-maker. The largely fictive engraving of the 1542 siege by Enea Vico, despite lacking the authenticity of those by Schön and Solis, is important to use because of its text and some of its features. It identifies the Vác Gate, the Hatvan Gate and Margit Island. It also has the first image of the Danube blockade chain, which subsequently appears on Matrakçı Nasuh's Turkish miniature of the captured cities of Buda and Pest, made in the Ottoman miniature style, radically different from the Western mode of representation.

godolle.matyas@hnm.com